

نقشینه‌های مرغ و گل در هنر ایرانی

نسرین ستاری نجف آبادی / هنرآموز گرافیک و نقاشی - نجف آباد

چکیده

این مقاله با بررسی پیشینه نقش‌های گل‌ها و پرندگان در هنر ایرانی، سیر تحول گل و مرغ‌سازی را تا آنجا که به‌عنوان هنری مستقل با همین نام مطرح می‌شود و به شکوفایی و بالندگی می‌رسد، در برابر دیدگان خواننده خود قرار می‌دهد. به علاوه، جایگاه هنر نگارگری را در عرصه گل و مرغ‌سازی نمایان‌تر می‌سازد و به علاقه‌مندان این هنر یاد آور می‌شود آنچه را که در دل تاریخ نقشینه‌ها و نگاره‌ها رخ نموده و آرام‌آرام در بستر زمان، تحولی آیین‌گونه، عرفانی و عاشقانه یافته است، باید با تمام موجودیتش پاس داشت و از دستبرد کوتاه‌اندیشی‌ها و خام‌دستی‌ها دور نگه داشت.

کلیدواژه‌ها: نقش‌های گل و پرنده، هنر گل و مرغ‌سازی، هنر ایرانی، نگارگری

مقدمه

ترسیم نگاره‌ها و آرایه‌های گیاهی بوده و این نقش‌ها، به مثابه عناصر ناب طبیعی همچون کوه، دریا، خورشید و... دست‌مایه کار سفالگران قرار گرفته است. (تصویر ۱)

تصویر شماره ۱

شیوه گل و مرغ‌سازی در سنت هنری نقش‌پردازی ایرانی، از شاخه‌های نگارگری به‌شمار می‌رود. نگارگری مجموعه‌ای از هنرها چون مینیاتور، تذهیب، تشعیر، گل و بوته است که شیوه برآمدن و بالیدن آن‌ها به‌گونه‌ای بنیادی با هنرهای دیگری چون خوش‌نویسی و به‌ویژه کتاب‌آرایی پیوند خورده است؛ پیوندی که البته نشانه برتری یکی بر دیگری نبوده، بلکه نشانه‌ای از درهم تنیدگی قلمرو کاربردی این هنرها در یکدیگر است و همواره به‌گونه‌ای با روند رو به یگانه شدن ساخت‌ها، صورت‌ها و درون‌مایه‌ها همراه شده است.

پیشینه هنر گل و مرغ: «همراهی گل‌ها و پرندگان»

به گواهی اسناد تاریخ هنر ایران، استفاده از نقش‌ها و نگاره‌های گیاهی در ایران زمین قدمتی هم‌سنگ با نخستین آثار دست‌ساز صنایع دستی مردمان این دیار دارد. از هزاره‌های پیش از تاریخ، سطوح سفالینه‌ها بستر و جایگاه مناسبی برای

▲ تصویر شماره ۵

▲ تصویر شماره ۲

▲ تصویر شماره ۴

با گسترش فن کتاب سازی، نگاره‌ها گذشته از ظرف‌ها، جامه‌ها، قالی‌ها و نقش و نگار دیوار کاخ‌ها، روی جلد کتاب‌ها و صفحات درونی آن‌ها نیز راه پیدا می‌کنند. (تصویر ۵) پژوهشگران تحول بعدی در نگاره‌های پرنده را مربوط به

به گفته گبرشمن، وحدت فرهنگی سفالینه‌های منقوش ایران که مدت‌ها طول کشیده بود، در آغاز هزاره سوم ق.م. زیر فشار نیروهای خارجی که منشأ آن‌ها نامعلوم است، قطع شد. در شوش مسلماً تحت نفوذ تمدن میان رودان، آذین‌بندی منقوش فراموش شد و این در مقطعی است که انسان یکی از شگفت‌انگیزترین ابداعات خود، یعنی کتابت، را تجربه کرده است (ماچیانی، ۱۳۸۱: ۱۸).

پس از ورود آریایی‌ها به ایران، نخستین جلوه‌های هنر نگارگری در سده نهم هزاره نخست ق.م. پدیدار می‌شود. نگاره‌های این دوره بر سفالینه‌هایی نقش بسته‌اند که از گورستان‌ها به دست آمده‌اند. البته با کمی بررسی می‌توان ادعان کرد که جایگاه پرنده نزد آریایی‌ها و در هنر این دوره به خوبی شناخته نیست. گل‌ها نیز در همین دوره به زمینه نگاره‌ها راه پیدا می‌کنند، ولی رنگی از واقع‌گرایی ندارند (همان، ص ۱۸ و ۱۹).

به مرور زمان، در عوض نقشینه‌های پرنده، نگاره جانوران افسانه‌ای تلفیقی و انسان بال‌دار جلوه‌گر می‌شود که در دوره‌های بعدی هنر ایرانی، به گونه‌ای پایدار با شکل و شمایل «سیمرغ» یا «عنقا» که مرغی جاودانه و طی‌کننده هفت وادی عشق است، به حیات خود ادامه می‌دهد. (تصاویر ۲، ۳، ۴)

دگردیسی‌هایی که در نگاه نمادین به سیمرغ، با گذر از فرهنگ ایرانی به دوران اسلامی رخ می‌دهد، بهترین زمینه شناخت پیوستگی‌ها و گسستگی‌های هنر ایرانی در دوره‌های پیش و پس از اسلام را فراهم می‌آورد.

با این تفصیلات نخستین جلوه‌های مرغان در کتاب نگارگری به دوره‌ای برمی‌گردد که در سنت تاریخ نگاری هنر ایرانی دوره اسلامی، «مکتب بغداد» نامیده می‌شود. در این دوره

▲ تصویر شماره ۳

تصویر شماره ۶ ▲

تصویر شماره ۷ ▲

دوره ایلخانی می‌دانند که نگاره‌هایی پخته‌تر و پرورده‌تر ارائه کرده‌اند، البته نشانه‌هایی از شیوه‌های بیزانسی، قبطی، حبشی و ساسانی نیز در این نگاره‌ها دیده می‌شود. (تصویر ۶)

اینکه بدانیم در روند رشد و توسعه نگارگری، همیشه پرنده و مرغ در پیوند با بوته و گل و گیاه به قلمرو نگاره‌ها راه یافته است، ما را برمی‌انگیزد تا همواره نشانه‌های برجسته‌تر دگرگونی در نگاره پرنده‌گان را در دوره‌هایی جست‌وجو کنیم که شیوه کشیدن و رنگ‌آمیزی گیاهان و گل‌ها جلوه‌های بیشتر و پیچیده‌تری پیدا کرده است. بنابراین در روند همراهی گل‌ها و مرغان در هنر نقاشی ایرانی، خود را به بعد از قرن‌های هفتم و هشتم می‌رسانیم؛ جایی که در هم تنیدگی این دو عنصر با اشکال متنوع خود درخشش آغاز می‌کند و شکل تکاملی خویش را در عهد صفویه با پرنده‌گانی چون: بلبل، هدهد، ققنوس و قرقاول (در مجموع هفت مرغ) و نیز گل‌هایی همچون شکوفه بادام ادامه می‌دهد و گوناگونی گل و پرنده را در فضاهای نگارگری این دوره، چه در مجموعه‌های نفیس کتابت و چه در آثار لاک‌ی - روغنی، آشکار می‌سازد. (تصویر ۷)

در ادامه، این هنر در شکل تعالی یافته خود پس از دوره صفویه به هنر مستقل و معنی‌دار گل و مرغ‌سازی دوران

زندیه می‌رسد. در دوران زند، هنر مزبور سرشار از لطافت، ظرافت و زیبایی است؛ به گونه‌ای که آن را همواره فاخر، ارزشمند و معنوی دانسته‌اند. با اندک مطالعه در آثار این دوران مشخص می‌شود به غیر از آثار زیرلاکی و جلدهای روغنی، کتاب‌ها و قاب‌های آینه‌ها، یکی از بسترهای مناسب ایده‌آل شکوفایی این هنر، سقف چوبی خانه‌های شیراز بوده است که زیبایی خاصی را القا می‌کند. شاید بتوان گفت که رشد و اعتلای هنر زیبای گل و مرغ‌سازی، پاسخ عارفانه و رندانه هنرمندان ایرانی است به یورش فرهنگی عناصر نقاشی غربی که از اواسط دوره صفویه، مبانی ارزشمند هنر ایرانی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. (تصویر ۸)

دنباله بررسی گونه‌های متنوع هنر گل و مرغ‌سازی ما را در گذر از نگاره‌های دوران زند و افشاریه به هنرمندان قاجاری می‌رساند؛ نگاره‌های استادانی همچون **محمد زمان**، **محمد رضا امامی اصفهانی** و... که هر یک در پیشرفت این هنر لطیف و عارفانه، سهم بزرگی داشته است. (تصویر ۹)

جان کلام

در آثار امروزی، نگاهی به طرح مرغان نمادین که آراسته به رموز عرفانی و عاشقانه هستند و با انواع سنتی گل ایرانی

منابع

۱. گروه تألیف وزارت آموزش و پرورش (۱۳۸۹). **آشنایی با صنایع دستی ایران**. شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی. چاپ پنجم. تهران.
۲. ماجیانی، حسینعلی (۱۳۸۱). **مرغان تسبیح‌گوی**. انتشارات کلهر. تهران.
۳. تام سن، منصور (۱۳۸۹). **کارگاه طراحی نقوش سنتی**. شرکت چاپ و نشر کتب درسی. تهران. (تصویر ۲ در ص ۱۱)
۴. پوپ، آ. (۱۳۷۰). **معماری ایران**. ترجمه غلامحسین صدری افشار. نقش جهان تهران. (تصویر ۳ در ص ۲۰).
۵. آلن، فیلیپس و گریکان (۱۳۸۴). **سرور دانای آسمان**. ترجمه عباس مخبر. روزنه کار. تهران. (تصویر ۴ و ۶ در ص ۱۰۸ و ۱۰۹).
۶. احسانی، محمد تقی (۱۳۸۶). **جلدها و قلمدان‌های ایرانی**. سپهر. تهران. (تصاویر ۷ و ۸ در ص ۱۲۲ و ۱۱۰).
۷. سرمدی، عباس (۱۳۷۹). **دانش‌نامه هنرمندان ایران و جهان اسلام**. هیرمند. تهران (تصویر ش ۹ در ص ۶۹۸).

همراه شده‌اند، ما را به این نتیجه می‌رساند که می‌توان در پرتو آموزه‌ها و آرمان‌های ایرانی - اسلامی به فضاهای نوینی دست یافت، ذوق و احساس لطیف هنرمندان پیشین این دیار را جاودانه ساخت، و از خلق آثاری که با روح معنوی هنر ایرانی پیوند ندارد یا الگوبرداری چیره دستانه‌ای از آثار سنتی نیست، پرهیز کرد.

پی‌نوشت

تصویرهای مقاله به ترتیب از کتاب‌های زیر که اطلاعات کتاب‌شناسی آن‌ها در بخش «منابع» آمده، استخراج شده‌اند.
 تصویر ۱ و ۵ از کتاب **مرغان تسبیح‌گوی**، ص ۱۷ و ۱۸، تصویر ۲ کتاب **طراحی نقوش سنتی**، ص ۱۱؛ تصویر ۳ کتاب **معماری ایران** ص ۲۰، تصویر ۴ و ۶ کتاب **سرور دانای آسمان** ص ۱۰۸ و ۱۰۹، تصویر ۷ و ۸ کتاب **جلدها و قلمدان‌های ایرانی** ص ۱۱۰ و ۱۲۰، تصویر ۹ کتاب **دانش‌نامه هنرمندان ایران و جهان اسلام** ص ۶۹۸.

▲ تصویر شماره ۸

▲ تصویر شماره ۹